VARGA GYULA

A NÉPMŰVÉSZET BIHARBAN

A népművészet mintegy kétszáz év óta nem csupán a néprajzkutatók, de a szélesebb közönség körében is az érdeklődés középpontjában áll. Ennek ellenére értelmezésében a mai napig nincs teljes egyetértés. Ezért mielőtt tájunk népművészeti jellegzetességeiről szólnék, szükségesnek tartom a magam álláspontját legalább néhány mondatban tisztázni.

A 19. század második felében kialakult, s főleg a millenniumi évekre előtérbe került álláspont szerint a népművészet alatt elsősorban *a parasztság által készített, díszített tárgyakat* értették, vagyis a *népművészet* egyenlő a *díszítőművészettel.*

E felfogás szerint a fő hangsúlyt az archaikusnak vélt *díszítő motívumok* kapták, amelyekben nagyon sokan a honfoglalást megelőző „ősmagyar" műveltség hagyatékát sejtették. (Huszka József, 1898) Ebben a szellemiségben született a magyar népművészetnek a Malonyai Dezső nevével jelzett, 5 kötetes motívumgyűjteménye a 20. század első évtizedében, de részben ezt képviseli az 1930-as években készült Magyarság Néprajza, s nyomai olykor napjainkig feltűnnek.

Ennek a felfogásnak főleg két ellentmondása van:

1. nem veszi figyelembe azt, hogy a nép életében nagyon sokszor nem díszített tárgyak is tölthetnek be esztétikai funkciót,
2. hogy a nép által használt díszített tárgyak nagyobb részét nem maga a felhasználó parasztság készítette, hanem legtöbbször tanult „mesterek"-től, olykor nem is magyar származású „specialisták"-tól vásárolta.

Ezért – főleg a 20. század derekától – a hangsúlyt mindinkább a *tárgyakat használó népre* teszik. A paraszt nép teljes tárgyi világát veszik tehát számba, s azok közül választják ki azokat, amelyek a nép életében valamilyen esztétikai funkciót kapnak. Eszerint a felfogás szerint tehát a népművészet *a népi (paraszti) közösségek által használt, s számukra valamilyen esztétikai értékkel bíró tárgyak összességét jelenti, függetlenül attól, hogy azokat a tárgyakat ki készítette.*

Ebben a szellemben készült a *Fél Edit–Hofer Tamás* sok kiadást megélt Magyar Népművészet című könyve, s ugyancsak ezt a szemléletet hordozza a *Hofer Tamás* által szerkesztett Népművészeti örökségünk, megyék népművészetét bemutató sorozata, melynek második kötetében a mai Hajdú-Bihar megye népművészetéről adunk áttekintést.

Tudnunk kell azonban, hogy a befogadó közösség ízlés világa folyton alakult, s különösen az utóbbi évszázad során nagy változásokon esett át. A régi zárt közösségek esztétikai értékrendjét a korábbi évszázadokban, részben az egyházak, azután a tárgyakat előállító céhek szabályai, sőt a világi hatóságok szigorú kontrollja, s ezen belül a ha-

gyományozódás konzervatív rendszere szabályozta. Ez a rendszer mindig kiszűrte, vagy legalábbis magához igazította, asszimilálta a kívülről jövő újításokat. Így a meglévő hagyomány anyag – mint a köveken átszűrődő hegyi patak vize – folyton tisztulhatott.

Ez az oka, hogy évszázadok során a népi-, vagy kézműipari alkotások zöme – legalábbis azok, amelyek múzeumokban korunkig fent maradtak – a legkényesebb művészi, esztétikai elvárásoknak is megfelelnek.

De amikor az egykor zárt közösségek tagjai kiszabadultak a feudalizmus kötöttségeiből (jobbágy felszabadítás, céhek megszűnése), ízlésvilágukat már különböző külső tényezők, anyagi érdekeltségek, divat áramlatok, romantikus eszmék, az idegenforgalom pénzre is váltható érdeklődése, stb. oly mértékben befolyásolták, hogy elveszítve évszázados beidegződött ízlés rendjüket, az általános esztétikai szabályokkal össze nem egyeztethető irányba torzulhattak. Ha tehát elfogadjuk, hogy az a népművészet, amit a nép maga művészetként befogad, akkor a „művészet" szó fogalmát devalváljuk.

Ezért én azokkal értek egyet, akik a nép által, főleg a 19. század végétől használt tárgyi világot esztétikai szempontból kritikának vetik alá, (ahogy ezt pl. a népzene kutatók, Kodály, Bartók már a 20. század első évtizedeitől teszik!), s csak azokat fogadják el teljes értékű „népművészetként", amelyek megfelelnek a hagyományok szellemiségének, s az általános esztétika mértékei szerint is művészi alkotásoknak tekinthetők. Ugyanakkor csak kritikával fogadják el a valójában „romlott", giccses termékeket, akkor is, ha azok valóságos népi környezetben szerepelnek. Szerintem csak így lehet megőrizni a valódi népművészet rangját, tekintélyét.

Néprajzi gyűjtők tapasztalataiból tudjuk, hogy a 19. század végétől már a faluk hagyományrendszere is erőteljesen kezdett bomlani, rendszerint már csak a városoktól távoli, elzárt földrajzi környezetben élő falukban működött a hagyományozódás normális rendszere.

Ilyen körülmények között „népművészetről" már nem beszélhetünk. Az évszázadok során kialakult népművészetek tárgyi hagyatéka részben múzeumokba került, részben egyes „műgyűjtők" őrzik, illetve ezzel kereskednek.

Fontos mozzanat azonban, hogy a népművészetek egykori forma-, és ízlésvilága bizonyos hullámokban újból és újból a népi közösségekből már kiszakadt értelmiségiek, diákok, városi polgárok érdeklődési körébe került, s ismételten kezdik azt felújítani. Ebből a törekvésből alakul ki a ma is virágzó *népi iparművészet,* ami azonban már nem hagyományos népi közösségek számára alkot, hanem a városi, „világpolgár" esztétikai igényeire épül.

Tudnunk kell, hogy a történelmi parasztság hagyatékában fellelhető, élő és funkcionáló népművészet jellemzője, hogy több évszázad vallások, nemzetiségek, s más tényezők által befolyásolt művészi, stílus-hagyományait hordozza magában. Ebből a szempontból a népművészetnek általában három fő korszakát különböztetjük meg.

I. A legújabb időkig megfigyelhető, sőt néhol domináns az úgynevezett *régi stílus,* mely magában hordoz még a 10. századot megelőző, pogány kori emlékeket is. Sokkal gazdagabb benne a 13-15. századi keresztény középkor, elsősorban a gótika, illetve a bizánci kultúrkörön átszűrődött különböző keleti, iráni, törökös elemeket hordozó réteg. Talán legszebb, „virágos" emlékei a 15-17 századi európai reneszánsz hazai földön ki-

bontakozott csodálatos világát tükrözik. Végül egyes vidékeken számottevő a 18. századi barokk, rokokó hatása.

II. A népművészet *új stílusa* főleg a 19. századi nemzeti romantika korában, már jórészt külső tényezők hatására terjed el, s egyes vidékek korábbi hagyományait szinte teljesen átalakítja. Pedagógusok, művelt úriasszonyok tanítják a „népnek" a „népművészetet". Ekkor alakulnak ki a színes néprajzi szigetek, cifra viseletek, tarka hímzések, díszes ház oromzatok, a haszontalanságig túl cifrázott kerámiák, bútorok.

III. E korszak egyenes folytatója a 19. század végétől a *népi szecesszió,* mely azután már a népi kultúra felbomlását jelzi. Mindezek határokat, nyelveket nem ismerve, az egész Kárpát medencére jellemzőek, de a folyamatok nem egy időben és nem is egyenlő intenzitással jelentkeznek.

A mi megyénk egyes síkvidéki tájain elég korán elindul a polgárosodás, de itt nem alakulnak feltűnő új stílusú, tehát cifrálkodó néprajzi szigetek. Ezzel szemben a megye nagyobb részén elég sokáig, szinte a 20. század derekáig megmaradtak a régi stílusú népművészeti hagyományok.

Előadásomban főleg a mai, tehát a Magyarországhoz tartozó egykori bihari térségeket vizsgálom tüzetesebben, de szem előtt tartva az egykori „Bihar ország" évezredek során kialakult organikus egységét, amelyben a több nyelvet beszélő népcsoportok kultúrája organikusan hatott egymásra, egymást mindenkor kiegészítette. Ezért több esetben utalnom kell a határainkon túli területek népművészetének azokra az elemeire, melyeket az egész régió megismerése és megértése szempontjából fontosaknak tekintek, bár bevallom, hogy ezen a téren tájékozottságom nem teljes, s nem is csalhatatlan.

A kapcsolatok fő gócpontjai, egyben fő összekötői Várad és Debrecen, a két „királyi város", a közel száz céhes kézműipari közösségével, hatalmas vásáraival. Összekötő szerepet töltöttek be a tájegységeken áthúzódó hatalmas uradalmak, elsősorban a Váradi Káptalan, az Esterházyak derecskei uradalma, de a többi kisebb-nagyobb birtokos, a Beöthyek, Csákyak, Rhédeiek, Zichyek, stb. száz kilométereken áthúzódó birtokai. Összekötő kapocs volt maga a *vármegye,* hivatalaival, bírósági-, és egyéb intézményeivel melyek rendeletei az egész tájra kihatottak. Az egész megye szőlő-, bor kultúráját, egészen Debrecenig az érmelléki-, bihari borvidék határozta meg.

A népművészet szempontjából talán legfontosabbak azok a vidéki, népi *kézműves centrumok,* melyek távolabbi tájakat is elláttak a paraszt gazdaságokban, háztartásokban nélkülözhetetlen tárgyakkal, eszközökkel. Rendkívül fontosak a kisebb *regionális vásár centrumok* is, mint Margitta, Érmihályfalva, Kismarja, Körösfeketető, Szalonta, Belényes, Tenke, Berettyóújfalu, stb., ahol ezek az árúk rendszeresen vevőkre találhattak.

Ebbe az össz-képbe illesztve vethetünk pillantást megyénk népművészetére, melynek tág köréből főleg az új Magyar Néprajz III.–IV. kötetének rendszerét követve, a következő főbb területeket szeretném kiemelni:

1. *Fémművesség.* A paraszti gazdaságokban különös jelentősége volt a *kovács mesterségnek.* Biharban nem létezett falu kovácsmester nélkül. A gazdasági, vagy „lóvasaló"-, „ökörvasaló"-, „bivalyvasaló" kovácsok mellett gyakran ütik fel tanyáikat vándor cigánykovácsok is. Népművészeti szempontból előbbiek főleg a szekér vasalásokon, a különböző gazdasági szerszámokon, lakóház oromzatok vas tartó szerkezetein alkalmazott beütött, vagy tűzben formált kovácsolt díszítéseivel hívják fel magukra a figyelmet.

Országszerte ismerté váltak a geszti juhászkampó készítők, akiknek csörgős, kígyófejes kampói a Dunántúlra is eljutottak, rézberakásos baltái, fokosai falusi legények, betyárok félelmetes fegyverei lehettek.

A cigánykovácsok sok apró gazdasági eszközt, többek közt fúrókat, sarlókat, kacorokat, tengeri hántókat, láncokat, békókat, borona fogakat, szegeket készítettek, de közöttük voltak csengőöntők, kolomp készítők, (kolompárok), sőt „gombos cigányok" is. (Az őszi körösfeketetói vásárban egyes képviselői ma is felbukkannak)

A fémművesek között említhetjük a *késeseket, bicskásokat.* Ezeket a népszerű termékeket a Balkánról (pl. Bosznia) jövő vándor árusok is terjesztették, de részben önálló stílust képviselnek a debreceni késesek, akiknek főleg „farvillás", „oldalvillás" bicskáit, csontnyelű késeit a bihari pásztorok és falusi legények is büszkén viselték.

A XX. században sok falusi épületen jelennek meg díszes bádogos munkák, mint csatorna-, vagy oromzat díszek. A közelmúltban lettem figyelmes főleg a Fekete-Körös völgyben kibontakozó, új népművészeti jelenségre. Talán Köröstárkányból, Várasfenesről indult el a nagykapuk bádogozása, melyet azután virág-, szarvas-, vagy más népi motívumokkal „poncsoltak" ki. Ez a szokás újabban a Fekete Körös völgyének román falvaiban virágzik, s itt-ott (pl. Kiskoh-ban) már szinte művészi szinten jelenik meg.

2. *Bőrművesség.* A különböző szőrös-, vagy szőrtelenített állati bőrök kidolgozásához valamilyen fokon mindenki értett. Különösen egyes pásztor emberek tettek szert sajátos tapasztalatokra. Mesterei azonban *a tímárok, vargák, szíjgyártók, csizmadiák,* s a szőrös bőrből dolgozó *szűcsök* voltak, akik Debrecenben, Váradon már a 14. században céheket alkottak, de szinte nincs település, ahol legalábbis kontárok, specialisták fel ne bukkannának.

Hetyke bihari legények Biharban is cifra debreceni, tiszafüredi kápás nyerget tettek lovuk hátára, ha leánynézőbe mentek. Ezek a nyergek szerkezetben, díszítésben – mint arra többek közt *László Gyula* régész professzor felhívta a figyelmet – a honfoglalás kori magyar nyergekkel azonosak.

A bihari hámok, lószerszámok nagyjában azonos szerkezetű, de kivitelezésében, díszítésében számtalan variációt mutató példányait a szinte minden helységben felbukkanó szíjgyártók a debreceni, nagyszalontai, nagyváradi, szatmári műhelyekben tanultak alapján készítették. Itt azonban a debreceni fonott sallangok helyett inkább a vágott sallangokat, pillangókat, s mellé a díszes fém csatokat, szegecseket kedvelték.

A bihari síkság falvaiban a 17. század óta sok jeles *csizmadia* mester élt, akik korábban szinte falvanként megkülönböztethető formájú, felül fonott „huszárszegéssel" ellátott „rogyós szárú, sarkantyús, rámás" csizmákat készítettek. Az egykor megyeszerte divatos bőr bocskor viselet a 20. századra mindinkább csak a pásztorok, és a hegyi románság körében élt tovább.

A nem tanult paraszti-, pásztor készítmények közt szinte minden faluban megtalálhatók voltak a díszes, 8-32 ágból font, réz-, csont díszekkel kivert, pillangókkal díszített *karikás ostorok,* (Gyönyörű példányait Nagyszalontáról közölték), az áztatott bőrből készült bicska-, acél-, kova-, tapló tartó *készségek*, a sallangos *kostökzacskók,* különböző bőr tokok, melyeket igen régies benyomkodással, karcolással, szirony varrással, csont „kupáncsokkal" díszítettek. Főleg bihari román pásztorok viseltek nagyon szép, széles bőr öveket., tüszőket.

A szőrös bőrből dolgozó szűcsipar több jellemző viseletdarabot készített, melyen a népművészet regionális jellemzői megfigyelhetők. Az általánosan ismert, racka juh bőréből készült *nagybundák* nem mutatnak különös táji sajátosságot, de szinte külön típusként értékelhető a 19. század dereka táján kialakult, barnított bárány bőrből készült, pelerin szerű *derecskei kisbunda*, melynek különösen dús, fekete fonallal készült hímzései népművészetünk legszebb alkotásai között szerepelnek.

Nem kevésbé értékesek egyes délbihari magyar és román falvak, falunként jellemző, többnyire régi stílusú, de több helyen az új stílus korszakában kiszínesedő hímzésekkel, bőr rátétekkel, a románoknál bojtokkal díszített kis *ködmönei, bekecsei,* vagy ujjatlan mellesei, *kozsok*-jai.

Régebben az egyes falvak lakóit fel lehetett ismerni báránybőr süvegjeinek alakjáról, begyűrési módjáról is. Mai megyénk területén főleg a derecskei „sipkás Tóth" család fekete purzsa bárány bőréből készült, magas peremű bőr *sipkái* az 1940-es évek végéig uralták a vidéket.

3. *Szőr-, gyapjú termékek.* A szőrből, gyapjúból dolgozó nemez készítő iparágak mindenütt ősi örökséget hordoznak. Az első csapó céh Debrecenben is a 14. században alakult. A csapók itt elsősorban szűrposztót készítettek. Később azonban a jobb minőségű szűrposztót vidékünk szűrszabói elsősorban dél-erdélyi szász városokból szerezték be, s akkor a csapók egy része a nemez süveg-, más helyen a kalap készítésre álltak át.

Debrecenben a 18. században a csapók egy része a Kárpátalján, Erdélyben már korábban is ismert *gubacsapó* mesterséget tanulta meg, akik azután néhány évtized múlva az egész Kárpát medence legjobb gubás mestereivé váltak, úgy, hogy legényeiknek nem is kellett „vándorolniuk", mondván, hogy sehol másutt jobbat nem tanulhatnak. Szétrajzásuk során azután nagyon sok faluban letelepednek gubás mesterek. Mint érdekességet megemlítem, hogy a környéken nem lévén megfelelő folyóvíz, a debreceni gubacsapók a Bihar hegység gyors folyású patakjai mellett bérelt kalló malmaikban „kallózták" ki híres fekete „fürtös gubáikat".

A posztó *szűrök* készítésének Debrecenen kívül Biharban Nagyvárad és Nagyszalonta voltak stílus-meghatározó központjai, innen azután több kis városban, nagyobb faluban megtelepedtek szűrszabók, így mai megyénkben főleg Berettyóújfaluban, Derecskén, a romániai Biharban tudomásom szerint Belényesen Tenkén, Margittán, Diószegen, stb.

A nagy szűrszabó céhes központok, majd a kialakuló kisebb vidéki műhelyek hatására Biharban mindenekelőtt két fő díszítő típus lett jellemző: a *hímzéses, és a rátétes* (applikációs) díszítés. Mindkét díszítésmódnak azután a 19. század folyamán több, – olykor egyes mesterekhez köthető – szín-, és motívum kombinációi figyelhetők meg, melyek alapján a „bihari szűr" – mint azt Györffy István tanulmányából tudhatjuk – jól megkülönböztethető a szomszédos hajdúsági, kunsági, délalföldi cifra szűröktől. 1950 után Berettyóújfaluban *Mezei András,* Derecskén *Erdei Lajos,* és fia szűrszabók a „népművészet mestere" címet is elnyerték, de ők már többnyire csak szűrmintákkal díszített terítőket, falvédőket, női viselet kellékeket csináltak.

Egyes feketekörös-völgyi faluban felbukkan egy sajátos, rövid szűrtípus, *daróc*, illetve még rövidebb szűrkabát *(szumán)* is, melyet a magyarok szerényebben, a románok színes rátétekkel díszítenek.

A népi gyapjúfonás-, szövés csak dél Biharban, ott is főleg a románság körében terjedt el, akik azután sokfajta magukszőtte „daróc" ruhadarabot, pokróc-, szőnyegfélét készítettek belőle, melyek szőttes, hímzett, és rátétes díszítései az itteni román népművészet remek alkotásai, de ezek a megye sík vidékeire nem nagyon terjedtek át.

4. *Kender feldolgozás, textilhímzés.* A ruházkodás legfontosabb alapanyaga évszázadokon át a kender, kisebb mértékben a len volt, melynek feldolgozását megyénk minden régiójában asszonyok végezték. Tudomásom szerint egyedül Komádiban létesült kender feldolgozó gyárüzem, azon túl főleg a *kötélverők* alkottak céheket, s céhen kívüli falusi műhelyeket, akik díszesen kötött kötőfékekkel, s különböző sodrott kötelekkel ellátták a paraszt gazdaságokat.

A városokban és nagyobb községekben működtek hivatásos *takácsok* is, de ezek csak a módosabb polgárok részére szőttek kendőket, abroszokat, lepedőket. Hatásuk azonban így is számottevő, mert több komplikáltabb szőttes motívum, sőt szövési technika általuk vált ismertté a parasztok között is.

A kender feldolgozás technikája csak apróbb eltéréseket mutat. A népművészet szempontjából legfontosabb mozzanat a textil szövés. Mivel megyénk területén ezen a téren – a takácsszőtteseken túl – külső behatás nem nagyon érvényesült, az alap-, és motívum szövésnek igen archaikus, mégis változatos hagyományai maradtak meg, egészen az 1960-as évekig, sőt Romániában szinte napjainkig.

Az országszerte ismert, különböző nyüst váltásokkal szőtt *egyszerű csíkokon* túl általánosak a bonyolultabb mintákat adó *szedettes csíkok*, melyek magyar falukban mindig piros, kék, fekete alapszínekkel készültek, román-, vagy más nemzetiségű falukban ezeken kívül zöld, sárga, lila, vagy más színeket is alkalmaztak. Sok helyen találhatunk különböző egyedileg beszőtt, gobelin-szerű virágmintákat, monogramokat, de az alap szövésnek is szép változatai tűnnek fel, mint többek között a méhsejt, sokszög, kocka, rozmaring alakú alap szövések, a *szálkihagyásos* technikával készülő áttört hatású minták, s mindenek fölött Erdély felől érkezve egészen a Berettyó völgyéig ismertek az úgynevezett *göbös* technikával szőtt minták.

A kendervászonból készült fehérneműk archaikus szabásmintája, összeillesztése, *ráncba szedése*, de az ezeken alkalmazott különböző „szálán varrott" díszítések technikája, archaikus motívum világa igen becses darabjai népművészetünknek. Ezek egykor mindenütt, a 20. században már főleg a román lakta vidékeken, vagy ezek közelében maradtak meg, s láthatók olykor napjainkig.

A hasonló művészi értékeket képviselő szőttes abroszok, terítők, törülköző, szakasztó, szentelő kendők, rongycsíkokból készült szőnyegek szerencsére a magyarországi sík vidékeken is tovább éltek. A városok kivételével ezeket egészen az 1950-es évekig, néhol ennél is tovább szőtték. A nagyon régies, lényegében kis kockákból építkező geometrikus, levél-, virág, csillag, madár, emberforma, stb. minták egyes szövő tanfolyamok hatására a 20. században a motívumcsíkok nagyobb területekre alkalmazott szerkesztésével bővülnek (Bagamér, Derecske).

Szőttes abroszainkon, kendőinken külön ki kell emelni a vert csipkékre emlékeztető *rojt kötéseket,* és a varrott, vagy szőtt *monogramokat, feliratokat.*

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy mindenütt, ahol a fonás-szövés hagyománya elhalt, vele együtt a folklór egyéb műfajai, a népdalok, táncok, mesék, mondák, balladák, dramatikus játékok is elsorvadtak.

A szőtteseken, később egyéb, boltban vásárolt gyolcsokon, kékfestő anyagokon külön népművészeti ágként bontakozott ki vidékünkön is a *textilhímzés*.

A népi textilhímzések egyik forrása nálunk is a 16. század óta kibontakozó *úri hímzések, patyolathímzések*. Református parókiákon megyeszerte megtalálhatók a reneszánsz ihletésű, 16-18. századi skófiummal, selyemmel varrt úrasztali terítők, úrvacsorai, keresztelő kendők, katolikus plébániákon megtalálhatók barokkos jegyeket mutató miseruhák, oltár terítők, s más szertartásokhoz kapcsolódó textíliák. Ezek természetesen hatottak a népi hímzésekre is.

18-19. századi inventáriumokban sokszor említik a házilag festett gyapjú fonallal készült, szálánvarrott *szőrhímzésekkel* díszített párnavégeket, lepedő széleket, melyeket azután később itt is a különböző előre rajzolt, „szabadrajzú", új stílusú hímzések váltanak fel.

Berettyóújfalu környékén, különösen Furtán és Komádiban néhány ügyes kezű „író asszony" jóvoltából a 20. század első felében sajátos új stílusú, stilizált virágmotívumokból szerkesztett fehér hímző kultúra alakult ki. Furtán a leányok fehér pamuttal kivirágozott kék kötőt ajándékoztak eljegyzett kedvesüknek, aki azután ezt holtáig őrizte, sőt vele temették a sírjába is. (Ma élő kiváló „író asszony" Varga Dánielné, aki közel száz stilizált virágmintát ismer.) Komádiban az új stílusú fehér hímzés mellett az egykori reneszánsz ihletésű úri hímzések rekonstruálásából egy sajátos, színes pamuttal varrt „rákos" motívumfajta is kifejlődött.

Az ágyneműk, falvédők áttört, „lyuggatott"-, vagy előrajzolt mintáinak hímzése az 1950-es évekig minden falusi asszony alap tevékenysége közé tartozott.

5. *Fa megmunkálás*. A paraszti környezetben legtöbb a fából készült tárgy, és ezek csaknem mindenike képvisel valamilyen esztétikai tartalmat is. Ha más nem, a fának a munkában kiérlelődő anyaga, célszerű formája teszi széppé de ezek egy részét gyakran rovásos-, vagy égetett díszítményekkel látták el.

A vándor *teknővájó, kanalas* cigányokon kívül szinte minden eszköztípusnak készítési központjai alakultak, ahonnan azután a készítők speciális ekhós szekereken szállították távoli vidékekre, vásárokra.

Tájunkon különösebb hírnévre tettek szert a céheket is alkotó *faragó molnárok* és az *ácsok*. Ők készítették a táj jellegzetes *vízimalmait, száraz malmait, kalló malmait.*

A fa építkezés elsősorban a hegyvidékeken ért el művészi színvonalat. Elég, ha az utólérhetetlen szépségű (legtöbbször máramarosi hatást mutató) bihari fatemplomokra, hatalmas kapukra, boronafalú fa házakra gondolunk. De a fa építkezés hatása átterjed a sík vidékekre is. Itt a kapubálványok, kapuk, kerítések, ház oromzatok, tornác oszlopok, nyílászárók faragásai kisebb tájegységenként jellegzetes technikai és motivikai eltéréseket mutatnak, de rokonságot mutatnak a szomszédos Kunság-, Dél-alföld, s észak Erdély táji típusaival. (Egészen Debrecenig felbukkannak pl. a kalotaszegi fióktornyos, kerengős templom tornyok, faragott, vésett kapu bálványok, erdélyi kopjafák, kígyót ábrázoló kapudíszek, stb.)

Egyik érdekesség, hogy a Bihar hegység több falujában olyan szétszedhető disznóólakat ácsoltak, melyeket szekéren lehoztak az Alföldre, s itt szinte a 20. század derekáig ez lett a legjellemzőbb „hídasól" típus. Itt készítették régen a Sárrét vidékének hatalmas, egyetlen fatörzsből vájt csónakjait, melyeket szekéren hoztak le a hegyekből. Itt készítették a síkságok templomaihoz, középületeihez szükséges fa zsindelyeket.

Komplikáltabb a helyzet a bútorzat esetében. A legarchaikusabb, népi faragású bútorokat, ácsolt ládákat, faragott székeket, szekrényeket, melyek régebben minden bizonnyal megyénk minden tájegységére jellemzők lehettek, a 20. században a kutatók már csak a városoktól távoli, hagyományőrzőbb falukban találhatták meg. Ezek az ősi antropomorf-, zoomorf vagy növényi formákat, motívumokat tartalmazó faragott bútorok, székek, ácsolt ládák, hombárok egykor a hegyvidéki faragó központokból a Berettyó völgy síkvidéki magyar falvaiba is eljutottak, de itt már a 19. század első felében jórészt elpusztultak, illetve helyüket asztalos bútorok foglalták el, így néprajzi módszerekkel itt már nem vizsgálhatók.

Az *asztalos bútorok* a városokból indultak ki, már a 17. században. Ennek egyik kiinduló pontja a debreceni bútor lehetett, ahol 1620-ban alakult az asztalos céh. Azután talán Várad, Nagyszalonta, s ezek nyomán több kisváros, falu jeles asztalos műhelyeinek festett bútorai árasztották el a vidékeket. A 19. század elején – amikor többek közt a debreceni asztalos céh már megtiltotta tagjainak, hogy „holmi ákombákom festéssel" díszített bútorokat készítsenek, megyénkben is kisebb regionális centrumok alakultak, s előbb a festett bútorok (ládák, ágyvégek, székek), majd a divatosabb kézi készítésű, már tájhoz nem köthető asztalos bútortípusok terjednek el, míg végül a 20. században a gyári típusbútorok lassan a falvakat is elárasztották.

A famegmunkálással kapcsolatban kell szólni a *sírjelekről*, fejfákról, sírkeresztekről, illetve templomi, *temetői és útszéli keresztekről, korpuszokról*. Mivel ezek készítői rendszerint falusi ácsok, vagy egyszerű barkácsolók voltak, az ősi szakrális jelzéseken túl szinte minden faluban sajátos jegyeket mutatnak. Fejfák közül különösen érdekesek a csónak-, oszlop alakú, vagy antropomorf típusok, melyeken az életfa, napkorong, s más feltámadás jelképek jelennek meg. A sírkeresztek stilizált, ácsolt faragványai, a keresztet összefogó kovácsolt vasszegek, különösen a görög keleti-, görög katolikus temetőkben tűnnek ki magas művészi megformálásukkal.

A kenderfeldolgozás fa eszközeit részben maguk a parasztok, vagy specialisták el tudták készíteni, de pl. a guzsalyokat, orsókat egyes falukban eladásra is készítették. (Síter). A törőket, szövőszékeket, motollákat, gombalyítókat, vetőkarókat, *kerékgyártók*, a kerekes rokkákat *esztergályosok* készítették. Népművészeti szempontból legérdekesebbek a különböző rovásos faragással díszített *guzsalytalpak, súlykok, mangorlók*, melyeket a legények szerelmi ajándékként készítettek, vagy készíttettek kedveseiknek. Éppen ezért ezeken művészien megszerkesztett szerelmi jelképeket, szívből kinövő liliomokat, rozmaringokat, szerelmi üzeneteket vivő madarakat, nap-, hold., csillag motívumokat, vizet, folyót jelképező csíkokat, s üzenetet hordozó feliratokat láthatunk.

A famegmunkálás remekművei megtalálhatók a pásztorok művészetében is. A botok, ostornyelek, juhászkampók, balta nyelek leginkább réz, csont, színes műanyag applikációs díszítéseket kapnak, mint az Alföldön általában. A díszítmények motívumai és szerkezete a pásztorok világát tükrözik: állat figurák, tárgyak, épületek, címerek, oly-

kor stilizált ember alakok, fegyverek jelennek meg egymás mellett, vagy egymás fölé helyezve. Beretvatartókon, tükrösökön ezzel ellentétben leginkább erdélyi jellegű *rovásos* faragványokkal találkozunk.

A fa megmunkálással rokon a szaru-, csont feldolgozás is. A hivatásos *fésűs, csutorás, gombcsináló* mesterek készítményei. a különböző fésűk, pipa csutorák, régebben lőportartó szaruk, tokok a nép körében is megtalálhatók voltak, de ezeken túl főleg a pásztorok körében találhatók szépen díszített tülkök, ivó-, sótartó, fűszertartó-, orvosságos tégelyek, tokok, melyeket többnyire karcolással, finom véséssel, s az ügyesebbek salétrom savval való sárgítással díszítettek.

6. *Vessző, gyékény, nád, szalma feldolgozás*. Különösen az első három olyan ősfoglalkozás, melyet minden tájegységünkön, minden parasztember művelt, de a legszebb munkákat specialisták készítették, melyeket azután szélesebb körben terjesztettek. Sőt egyes termékek készítésében bizonyos faluk is hírnévre tettek szert.

Régebben külön mesterségnek számították a *házkötőket, nádkötőket, kosárkötőket,* akik részben házak patics falát, tetőzetét, kukorica tároló kasokat, górékat készítettek, de ők kötötték a nagyon szép *sövény-, nád kerítéseket* is, melyek a 20. század elejéig minden tájegységünk alapvető kerítés típusát képezték. Különös hírnévre tettek szert a bojti *kaskötők*, akik a szekerek díszéül is szolgáló, messze földön ismert szekérkasokat kötötték.

A *gyékény szövés, fonás*, vagyis a különböző méhkasok, kosarak, kupujkók, szatyrok készítése főleg a mocsárvidékek, az Érmellék, Nagy-, és Kis-Sárrét egyes falvaira jellemző foglalkozás volt. Közülük elsősorban Biharnagybajomot szokták kiemelni, amely állítólag a 19. század elején úgy nézett ki, mint egy „gyékényszövő manufaktúra", mert szinte minden háznál szőtték, fonták a gyékényt. Az őskori tároló edényekre emlékeztető tojástartó kupujkók, gabona-, aprómag tároló kasok, szatyrok, s nem utolsó sorban a gyékénnyel fonott fekvő alkalmatosságok, dikók, szék ülőkék nem csupán hasznos és kényelmes, de egyenként nagyon szép remekművek.

A hosszú rozs szalma, a *zsupp* elsősorban tetőfedő anyag, de ez Biharra nem túlságosan jellemző. Hegyvidékeken helyette inkább különösen magas, éppen ezért archaikus hangulatot árasztó „taposott szalma" háztetőket csináltak, melyeket 1945 után már főleg ólakon, színeken, hegyi pásztorszállásokon, „sztinákon" figyelhettünk meg.

Mindenütt ismerték, de csak néhány falu tett szert hírnévre a *szalma-*, illetve ezzel párhuzamosan a tengeri *csuhéj* feldolgozásában. Előbbiből elsősorban szalma kalapokat készítettek. Ezen a téren a Berettyó melletti Hencida, Gáborján vált híressé, mivel termékeik a 19. század derekán még Angliába is eljutottak. A sodrott kukorica csuhéjból a gyékényhez hasonló szatyrokat, táskákat kötöttek, de főleg székek mesterien szőtt ülőkéjét készítették. Népművészeti szempontból nem érdektelenek a csuhéjból, s más növényi anyagokból készített gyermekjátékok, babák, állat figurák sem.

7. *Föld-, agyag művesség*. A fában szegény vidékeken a föld alapvető építőanyag, de azon túl, hogy földből készültek a házak falai, ezek betapasztása, régies rárakott díszítményei művészi szintre emelkedtek. A sármunkások legtöbb helyen cigányok voltak. A díszítmények, különböző peremek, profilok, domborított virágdíszek, Napot szimbolizáló szellőző lyukak, évszámok, stb., a fehér-, régebben helyenként kék színre festett falaknak, oromzatoknak minden tájegységünkön patinás díszt adtak.

Az agyagművesség fő területe azonban az égetett *kerámia*. A kerámia készítés történelmi központjai megyénkben Várad, és Debrecen voltak, ahol már a 16. században mázas edényeket is égető fazekas céhek alakultak. A két központ hatókörében azután egymástól eltérő lokális táji stílus alakult ki. Debrecen az úgynevezett „alföldi" stílus meghatározó központja (Mezőcsát, Tiszafüred, Mezőtúr, Karcag), Várad környékén pedig Mezőtelegd, a Báródság, s talán Margitta alkottak egy stílus területet.

Sajnos, a két stílus-meghatározó város fazekassága a 19. század végére elsorvadt. Termékeik főleg csak reprezentatív kerámiákban (céhedények, egyházi rendeltetésű korsók, kancsók) maradtak ránk A paraszti hagyatékokban ezért sokkal nagyobb jelentősége van egy részről az ezek nyomán-, vagy tőlük függetlenül kialakult vidéki fazekas központoknak, illetve a megyénken kívülről, a Felvidékről, (Gömör, Szatmár, Máramaros), a Szilágyságból, stb. behozott kerámiáknak.

A vidéki népi fazekasság vonatkozásában Bihar egész területén – legalábbis 1920-ig – meghatározó volt a kiváló fehérre égetett, rendkívül archaikus díszítésű, *körösrévi* fazekas központ kisugárzó szerepe, különösen a mázatlan vizes korsók, kanták, tűzálló fazekak, borstörők, must forraló tölcsérek, stb. vonatkozásában. Valamivel behatároltabb volt a Fekete- és a Fehér Körös melléki kerámia vidék (Alsó Kristyor, Lelesd, Lehecsény, stb.) vörösre égetett, de díszítésben hasonlóan archaikus kerámiáinak az elterjedése.

A nagyobb kerámia centrumokon kívül megyénk minden részében, csaknem minden faluban bukkannak fel fazekasok, akik időnként számottevő mennyiségű kerámiát adnak el (pl. Komádi, Margitta), de ezek számbavétele ma már nehéz, mert az itteni fazekasok rendszerint valamelyik ismert fazekas központban tanultak, az itteni stílus-hagyományokat folytatták, így a felbukkanó tárgyak, tejes csuprok, szilkék, stb. ma már alig beazonosíthatók.

8. *Kőfaragás.* Ezt a kérdéskört éppen csak érintem. Egyrészről, mert mai megyénk területén ennek nincs hagyománya. A kőben gazdagabb Romániához tartozó délbihari falvakból pedig néhány szórványközlésen, s némi saját megfigyeléseimen túl nincsenek ismereteim, holott éppen e szórvány emlékek hívják fel a figyelmet többek közt az itteni régi temetőkben fellelhető archaikus, szinte bálvány-szerű síremlékekre, templomokon, házakon megfigyelhető faragványokra, melyek nem egyszer ősi népi jelképeket is hordoznak.

Összefoglalva csak azt szeretném elmondani, hogy az egykori Bihar vármegye, „Biharország" népművészeti hagyományai éppen úgy, mint a népi kultúra minden más területe, sokszínű, de mégis organikus egységet képez, mely az itt élő népek szerves együttélése során évszázadok alatt bontakozott ki, és virágzott addig, míg a modern civilizáció azt szét nem bontotta. De hatása ma is él, s azt nem csak napjainkban, hanem a jövőben is példaként hasznosíthatja a tudomány és a mindenkor gyökereit kereső művészet.

Béres András

1968 A furtai hímzés. A Déri Múzeum Évkönyve (DMÉ), 1966-67. Debrecen, (Db.) 423-476

1972 Népművészet I. In: Hajdú-Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei, népművészete. (Szerk.: *Szőllősi Gyula*). Db. 317-366.

Bihar vármegye és Nagyvárad. (Szerk.: *Borovszky Samu*) Bp. 1901

Bocşe, Maria

1973 Arta cojocăritului in valea superioră a Crişului Negru. In: Bihorea. Oradea. 7-26.

Dám László

1979 A Sárrét népi építkezése. In: Hajdú Bihar népi építészete. (Szerk.: *Szőllősi Gyula*). Db. 235-266

Godea, Joan

1973 Scăunele Ţaraneşti din Bihor. In: Biharea. Oradea, 27-39

1974 Monumente de Architectură populară din Nord-Vestul Romuniei. II. Biserici de lemn din valea Crişului Repede. Oradea

Györffy István

1929 A bihari cifraszűr. Néprajzi Értesítő. XXI. 89-109.

1986 A Fekete-Körösvölgyi magyarság. Bp.

Hajdú-Bihar megye népművészete. (Szerk.: *Varga Gyula-Gazda László*). Bp. 1989. (Népművészeti örökségünk. 2. Szerk.: *Hofer Tamás*)

Kós Károly, dr.

1976 Fekete-Körös völgyi gyűjtés (1948). In: Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 12-79.

Mózes, Tereza

1967 Ceramica populară din regiunea Crişana. Oradea

1985 Contribuţii la cunoasterea centrelor de olărit din Beiuş, Margita, şi Tileagd. In: Biharea. Oradea. 389-396.

1990 Semne şi simboluri in ornamentica artei populare din Tara Crisurilor. In: Biharea, 383-393.

Mózes, Tereza – Godea, Joan

1973 Muzeul Ţari Crişurilor Oradea Ghidul sectei de etnografia. Oradea

Mózes Teréz

1976 A körösrévi és báródi fazekasságról. In: Népismereti dolgozatok. Bukarest, 97-102.

Szabadfalvi József

1972 Népművészet II. In: Hajdú Bihar műemlékei, irodalmi emlékhelyei és népművészete. (Szerk: *Szőllősi Gyula*). Db. 277-316.

Szathmári Ibolya (V.) – Varga Gyula

1984 Szőttesek Hajdú-Bihar megyében. Db.

Takács Béla

1980 A fejfák esztétikája. In: Hajdú-Bihar temető-művészete. (Szerk.: *Szőllősi Gyula*). Db. 131-170.

Varga Gyula

1979 A bihari síkság népi építkezése. In: Hajdú-Bihar népi építészete (Szerk.: *Szőllősi Gyula*) Db. 191-233.

é. n Kézműipari hagyományok Hajdú- Bihar megyében. In: A hajdú-bihari kézművesség képeskönyve. (Főszerk: *Matolcsi Lajos*) Db. é. n. (1996)

1990 Adatok a debreceni asztalos céh és a népi bútor történetéhez. DMÉ. 1988. Db. 93-161.

Wilheim Sándor

1983 A fazekasság emlékei Margittán. In: Népismereti dolgozatok. Bukarest, 94-106.